

Slovenščina

Prispevek ob "Evropskem letu jezikov 2001".

*Avtor: dr. Janez Dular **

Jezikovni položaj

Slovenščina je indoevropski jezik z zelo razvito fleksijo (ohranjena dvojina). Skupaj s hrvaškim, srbskim, makedonskim in bolgarskim jezikom ga uvrščamo v južno vejo slovanskih jezikov, vendar ima precej skupnih potez tudi z zahodnoslovansko vejo. Slovensko ozemlje je najbolj kompleksno jezikovno stičišče v Evropi, tu se slovanski svet srečuje z romanskim, germanskim in ugrofinskim svetom. V razmerju do večine drugih slovanskih jezikov ima slovenščina vrsto posebnosti v glasoslovju, leksiki in oblikoslovju. Za 29 fonemov slovenskega jezika se pri pisanju uporablja 25 latiničnih črk, med njimi tri s posebnimi znamenji (č, ž, š).

Slovenščina je uradni in državni jezik Republike Slovenije. V južnem delu avstrijske dežele Koroške, v vzhodnem delu italijanske dežele Furlanije - Julijske krajine in v zahodnem delu madžarske Železne županije (Vas) je to manjšinski jezik s prizanim statusom drugega uradnega jezika. Zunaj tega zaokroženega, strnjeno poseljenega ozemlja se uporablja v izseljenskih skupnostih po številnih evropskih in drugih državah, večinoma kot družinski jezik. Slovenščina je materni jezik približno 2,4 milijona ljudi: okoli 1,85 milijona jih živi v Republiki Sloveniji, okoli 140.000 v obmejnih območjih sosednjih držav, okoli 250.000 pa v diaspori, največ v Nemčiji, Franciji, Švedski, Kanadi, ZDA, Argentini, Avstraliji in v državah, nastalih na območju nekdanje Jugoslavije. Kot svoj drugi jezik jo obvlada približno 11.000 pripadnikov madžarske in italijanske avtohtone manjšine v Republiki Sloveniji ter okoli 140.000 govorcev hrvaškega ali srbskega maternega jezika, razpršeno priseljenih v Slovenijo iz republik nekdanje Jugoslavije.

Kljub razmeroma majhni površini slovenskega jezikovnega ozemlja in majhnemu številu govorcev so dialektologi tu ugotovili 46 jasno izoblikovanih narečij, porazdeljenih v šest pokrajinskih skupin: koroško, gorenjsko, dolensko, primorsko, rovtarsko, štajersko in panonsko.

Zgodovinski pregled

Začetki slovenskega predknjižnega izročila (obdobje pismenstva) Jezikoslovni, arheološki in historiografski viri kažejo, da sta današnje slovensko ozemlje v zadnji četrtini 6. stoletja dosegla dva slovanska naselitvena tokova ter prekrila ostanke romaniziranega keltskega in drugega staroselskega prebivalstva razpadlega rimskega imperija. Najprej je od severovzhoda prišel zahodnoslovanski tok, potem pa od jugovzhoda južnoslovanski. Stik z zahodnoslovanskim izhodiščem se je zaradi naselitve Madžarov v Panonski nižini v 9. stoletju pretrgal, vendar je začetna naselitvena dvojnost kljub mešanju prebivalstva pustila sled v delitvi na severozahodno in jugovzhodno območje slovenskih narečij.

Okoli leta 750 je dotlej neodvisna alpskoslovanska kneževina Karantanija prišla pod bavarsko nadoblast, potem pa je bila v času pokristjanjevanja politično postopoma

vključena v državo Karla Velikega. Misijonarji iz Salzburga in Ogleja so morali po cesarjevem sklepu izgovarjati skupaj z ljudstvom glavne krščanske molitve v ljudskem jeziku. Ker tega jezika niso dobro znali, so kot oporo uporabljali zapisane molitvene in pridižne obrazce. Nekaj prepisov teh besedil se je ohranilo (Brižinski spomeniki, okoli leta 1000) in pričajo, da se je v 10. stoletju iz alpske slovanščine že izoblikovala slovenščina kot poseben jezik, zato jih štejemo za začetek slovenskega predknjižnega izročila (obdobje pismenstva). Obstajajo trdni dokazi, da se je jezik tega izročila še dolgo po izgubi politične neodvisnosti Karantanije uporabljal ne samo v cerkvi, temveč tudi na državnopolitični ravni, npr. pri slovesnem ustoličevanju koroških deželnih vojvod do leta 1414.

Za ves nadaljnji razvoj slovenščine sta bili ključnega pomena močna narečna členitev in vključenost v državo z dominacijo nemškega jezika. Narečno členitev so pospeševali težavna prehodnost in zemljepisna raznosmernost slovenskega ozemlja, ostra razmejitve fevdalnih in cerkvenoupravnih enot brez močnega skupnega središča (Ljubljanska škofija je bila ustanovljena šele leta 1461) ter stiki s sosednjimi jeziki. Zato je v ohranjenih rokopisnih besedilih do 16. stoletja že zelo opazen vpliv narečnosti in nemškega adstrata.

Obdobje reformacije - temelji knjižnojezikovnega izročila

Obdobje slovenskega knjižnega jezika je začel Primož Trubar, glavni nosilec reformacije na Slovenskem. Leta 1550 je dal natisniti Abecednik in Katekizem v dolensko obarvanem jeziku slovenskega osredja. V naslednjih štirih desetletjih so Trubar in drugi reformacijski pisci ta knjižni jezik dodatno kultivirali ter v njem izdali okoli 50 knjig, med drugim 1584 prevod celotne Biblije. Leta 1584 so izdali tudi latinsko pisano slovnico in leta 1592 večjezični slovar. Tako nastalega temelja knjižnojezikovnega izročila so se skušali držati tudi poznejši pisci do konca 18. stoletja, vendar je bilo to zaradi naraščajoče narečne raznolikosti slovenščine čedalje težje. Sčasoma se je pokrajinski partikularizem tako okrepil, da je v posameznih pokrajinah prihajalo do vpeljevanja novih knjižnojezikovnih norm. Ti poskusi so sprožili razmišljanje o potrebnosti take preнове osrednjeslovenskega knjižnega jezika, da bi postal sprejemljivejši za pripadnike obrobni slovenskih narečij in učinkovit za sporazumevanje na novih življenjskih področjih. Pomembni prenovitveni posegi jezikovnih načrtovalcev v razvoj jezika so potekali v več smereh in so se vrstili od konca 18. do konca 19. stol.

Knjižni preporod

Prvi val sprememb se je dogajal v političnem kontekstu terezijansko-jožefinskih reform, francoske revolucije in napoleonskih vojn. Javna raba slovenščine se je tedaj pričela širiti iz cerkve v javne šole in urade, plast pismenega prebivalstva je naraščala; treba je bilo poskrbeti za prevajanje državnih predpisov, za pisanje učbenikov, gospodarskih idr. priročnikov, naraslo pa je tudi zanimanje za besedno umetnost v slovenščini. Po 200 letih je izšel nov prevod Biblije, izhajati je začel prvi slovenski časniki (Lublanske novice, 1797 - 1800). Pisci so postopoma opustili izrazitejšo dolensko prvine v knjižnem jeziku, novo stanje pa je bilo leta 1808 kodificirano v slovnici J. Kopitarja.

Na tej podlagi se je začela razvijati slovenska leposlovna proza, ugled osrednjeslovenskega knjižnega jezika pa se je posebno dvignil zaradi vrhunske pesniške ustvarjalnosti F. Prešerna (Poezije, 1847). V drugem valu preнове, sproženem v ozračju marčne revolucije 1848, je prišlo najprej do spremembe črkopisa. Potem se je nekaj pomembnih kulturnih ustvarjalcev in jezikoslovnih avtoritet v smislu političnega programa Zedinjene Slovenije (zahteve po združitvi vseh pokrajin s slovenskim prebivalstvom v zaokroženo upravopolitično enoto znotraj avstrijskega cesarstva) dogovorilo, naj se pri prevajanju avstrijskega državnega zakonika v knjižno slovenščino ohrani velika večina podedovane strukture osrednjeslovenskega jezika, vanjo pa naj se vpelje nekaj "novih oblik", živih predvsem v obrobni narečjih. Dogovor je bil kodificiran leta 1854 v šolski slovnici.

Slovenščina se je v drugi polovici 19. stoletja začela uporabljati v dunajskem državnem parlamentu, v kranjskem deželnem zboru, na kulturnih prireditvah (čitalnice) in na množičnih političnih zborovanjih (tabori), v teh govornih položajih pa je bilo brez trdnih pravorečnih pravil težko premoščati velike narečne razlike med izobraženimi govorniki iz raznih slovenskih pokrajin. Za razvoj in naraščanje javne veljave slovenščine v tem času in pozneje je bila zato najpomembnejša določitev slovenske pravorečne norme (S. Škrabec). S tem ter z izidom Slovensko-nemškega slovarja (M. Pleteršnik 1894- 1895), Slovenskega pravopisa (F. Levec 1899) in Slovenske slovnice za srednje šole (A. Breznik 1916) je slovenski knjižni jezik dejansko postal vseslovenski.

Splošna uveljavitev slovenščine v javnosti

Razpad Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne in ustanovitev države Jugoslavije sta za Slovence pomenila največji zgodovinski prelom, saj so se po več kot tisoč letih izmaknili nemški državnopolitični hegemoniji in z njo povezani jezikovni ekspanziji. Slovenščina se je začela uporabljati na vseh ravneh javnega sporazumevanja. Jezikovnokulturnih in jezikovnopoličnih problemov pa s tem ni bilo konec. Meje jugoslovanske države so bile določene tako, da je približno tretjina slovensko govorečih ostala zunaj matične države (okoli 400.000 v Italiji, čez 100.000 v Avstriji, blizu 10.000 na Madžarskem) in ti so bili kmalu izpostavljeni grobi jezikovni asimilaciji (pod Italijo se je prvič v zgodovini zgodilo, da je bila slovenščina prepovedana celo v cerkvi). Tudi znotraj Jugoslavije slovenščina ni bila dolgo enakopravna, srbohrvaščina je ob podpori unitaristične doktrine o enem samem jugoslovanskem narodu začela izpodrivati slovenščino v vojski, na železnici in drugih državnih ustanovah. Temu "jugoslovenarstvo" pa je ostro nasprotovala cela vrsta najvidnejših kulturnih ustvarjalcev, tako da v širši javnosti ni moglo zmagati.

Študije slovenistov na mladi ljubljanski univerzi so v teh razmerah veliko pripomogle k utrjevanju zavesti o slovenski jezikovni samobitnosti. V revijalnem tisku se je gojila jezikovna kritika novih knjig, odpravljanju najpogostnejših barbarizmov so bili namenjeni številni jezikovni koticiki, izšle so tri izdaje izpopolnjene Slovenske slovnice za srednje šole, Slovenskemu pravopisu iz leta 1920 je leta 1935 sledila izboljšana izdaja tega priročnika. Nastala je vrsta dvojezičnih slovarjev, enojezični slovar slovenščine in slovar tujk. Vzorci kultiviranega slovenskega govorjenja so se ponujali v šoli, gledališču, cerkvi in od leta 1928 naprej tudi na radiu. Leta 1935 ustanovljeno Slavistično društvo je izdajalo strokovno revijo Slovenski jezik. Vse to prizadevanje je pripomoglo k dokaj visoki kulturni ravni javnih besedil.

Zatiranje slovenščine med drugo svetovno vojno

Med drugo svetovno vojno je bila Slovenija razdeljena na nemško, italijansko in madžarsko okupacijsko cono. V nemški coni je bila raba slovenščine v javnosti takoj odpravljena, slovenski učitelji in duhovniki pa izgnani. V italijanski in madžarski coni je bil enak cilj okupacijskih oblasti postavljen nekoliko daljnoročneje in z mehkejšimi metodami. Spoznanje, da je slovenščina kot jedrna prvina slovenske narodne identitete smrtno ogrožena, je tedaj postalo eden izmed pglavitnih razlogov za množično odporiško gibanje Slovencev.

Položaj slovenščine v jugoslovanski federaciji

Po drugi svetovni vojni je v Sloveniji kot eni izmed jugoslovanskih republik slovenščina spet dobila status uradnega jezika ter tudi status enega izmed državnih jezikov jugoslovanske federacije. Kljub temu so se starim jezikovnopoličnim in jezikovnokulturnim problemom (privilegiranost srbohrvaščine, uravnovešanje slovenske stilistične norme) pridružili novi, povezani s spremembo družbene ureditve, naglo urbanizacijo in vsiljevanjem komunistične ideologije. Blizu 200.000 slovensko govorečih pa je spet ostalo v manjšinskem položaju v obmejnih pokrajinah Italije, Avstrije in Madžarske in njihova jezikovna asimilacija se je zaradi pomanjkljive zakonske zaščite hitro nadaljevala.

Jezikoslovje se je na nove družbene potrebe in probleme spočetka učinkovito odzivalo: javnost je oskrbelo s Slovenskim pravorečjem, Slovenskim pravopisom, Slovensko slovnico in srbohrvaško- slovenskim slovarjem, na univerzitetni slovenistiki pa je bil vpeljan tudi študij sodobnega knjižnega jezika. V novi slovenistični periodiki je izšla množica jezikoslovnih razprav in aplikativnih prispevkov. Ob novi izdaji Slovenskega pravopisa leta 1962 pa je v slovenskem jezikovnem načrtovanju prišlo do spora, ki je ugled in učinkovitost stroke tako omajal, da je do naslednje izdaje pravopisnih pravil prišlo šele čez 28 let. Poglavitna strokovna dosežka iz tega obdobja sta akademijski Slovar slovenskega knjižnega jezika I-V in nova Slovenska slovnica J. Toporišiča. Obe deli zajemata jezikovno normo, kakor se uresničuje v sodobnih pisnih in govornih besedilih. Po drugi strani so jezikovni praktiki spričo velike potrebe po jasnih jezikovnih nasvetih izdali vrsto jezikovnih svetovalcev s seznamami starih in novih slovničnih ali pravopisnih napak, nepotrebnih tujk ipd. Leta 1980 bil v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije ustanovljen Svet za slovenščino v javnosti (s posebno delovno skupino, imenovano jezikovno razsodišče). Člani te osrednje usklajevalne instance jezikovne politike so oblikovali izjave o žgočih jezikovnopolitienih vprašanjih in konkretnih primerih jezikovne nekulture. Izjave niso imele pravne teže, vendar so s strokovno argumentacijo in moralno-politično avtoriteto pomagale v danih razmerah dvigati med Slovenci jezikovno samozavest in občutljivost za jezikovno enakopravnost in jezikovno kulturo. Ko so leta 1988 pred vojaškim sodiščem v Ljubljani sodili skupini slovenskih civilistov in je sodišče pri tem poslovalo v srbohrvaščini, je tako dozorel občutek, da za ohranitev slovenske jezikovne individualnosti v jugoslovanskih državnih okvirih ni več perspektive, in to je bil eden odločilnih argumentov za razpis plebiscita, na katerem se je prebivalstvo leta 1990 s prepričljivo večino odločilo za državnopolitično osamosvojitve Slovenije.

Današnje stanje

V novi državi Sloveniji se je slovenščina takoj popolnoma uveljavila tudi v vojski, carini in državniškem protokolu, njena raba pa se sproti širi na vsa področja, ki se odpirajo z najnovejšim družbenim in tehnološkim razvojem: prevajanje mednarodnih tehničnih standardov, elektronska pošta in predstavitvene strani na internetu, črkovalnik in Slovar slovenskega knjižnega jezika na zgoščenkah, razvojni programi za strojno prevajanje ter strojno analizo in sintezo slovenskega govora. Posebnega poudarka sta vredna podatka, da narašča zanimanje za slovenščino kot tuji jezik (poučuje se v Ljubljani in na okoli 30 univerzah v tujini) in da slovenščina odlično deluje v prevedeni verziji računalniškega okolja Windows 2000.

Kljub tem pozitivnim premikom se izpodrivanje slovenščine v javnem sporazumevanju ni končalo. Pritisk srbohrvaščine je zamenjal pritisk angleščine. Zelo veliko podjetij se registrira pod angleškimi imeni ali se obračajo na porabnike z reklamnimi oglasi in informativnimi napisi samo v tujih jezikih. Pri kariernem napredovanju na univerzah in inštitutih imajo po uradno sprejetih kriterijih za presojo znanstvene uspešnosti večjo vrednost objave razprav v tujih revijah, zato slovenski znanstveniki opuščajo objavljanje v slovenščini. Pouk angleščine kot prvega tujega jezika v osnovni šoli popolnoma prevladuje in je didaktično boljše organiziran kakor pouk slovenščine. Zaradi stopnjevanja opisanega dogajanja se v javnosti že dolgo oglašajo protesti uglednih posameznikov in organizacij civilne družbe, opozorilno izjavo je dala tudi SAZU. Na pobudo Slavističnega društva Slovenije obstaja od leta 1994 pri parlamentarnem odboru za kulturo, šolstvo, mladino, znanost in šport delovna skupina za področje jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike, njena poglavitna dejavnost pa je sodelovanje pri pripravi zakonskih besedil, v katerih bi moral biti posebej določen status slovenščine kot uradnega jezika. Leta 2000 je vlada po zgledu skandinavskih držav in z mislijo na jezikovne probleme, ki se utegnejo zaostri po pričakovanem vstopu Slovenije v Evropsko zvezo, sprejela sklep o ustanovitvi Urada za slovenski jezik. Določila mu je povezovalno, usklajevalno,

svetovalno in pospeševalno vlogo pri snovanju in uresničevanju aktivne jezikovne politike.

** Predstavljeno besedilo o slovenščini smo za internet povzeli iz daljšega prispevka, ki ga je za nemški zbornik o jezikovni kulturi pripravil dr. Janez Dular, takrat v. d. direktorja Urada za slovenski jezik.*

Podatki o zborniku:

Nina Janich / Albrecht Greule (Hrsg.)
Sprachkulturen in Europa, Ein internationales Handbuch
Gunter Narr Verlag Tübingen, 2002
ISBN 3-8233-5873-1